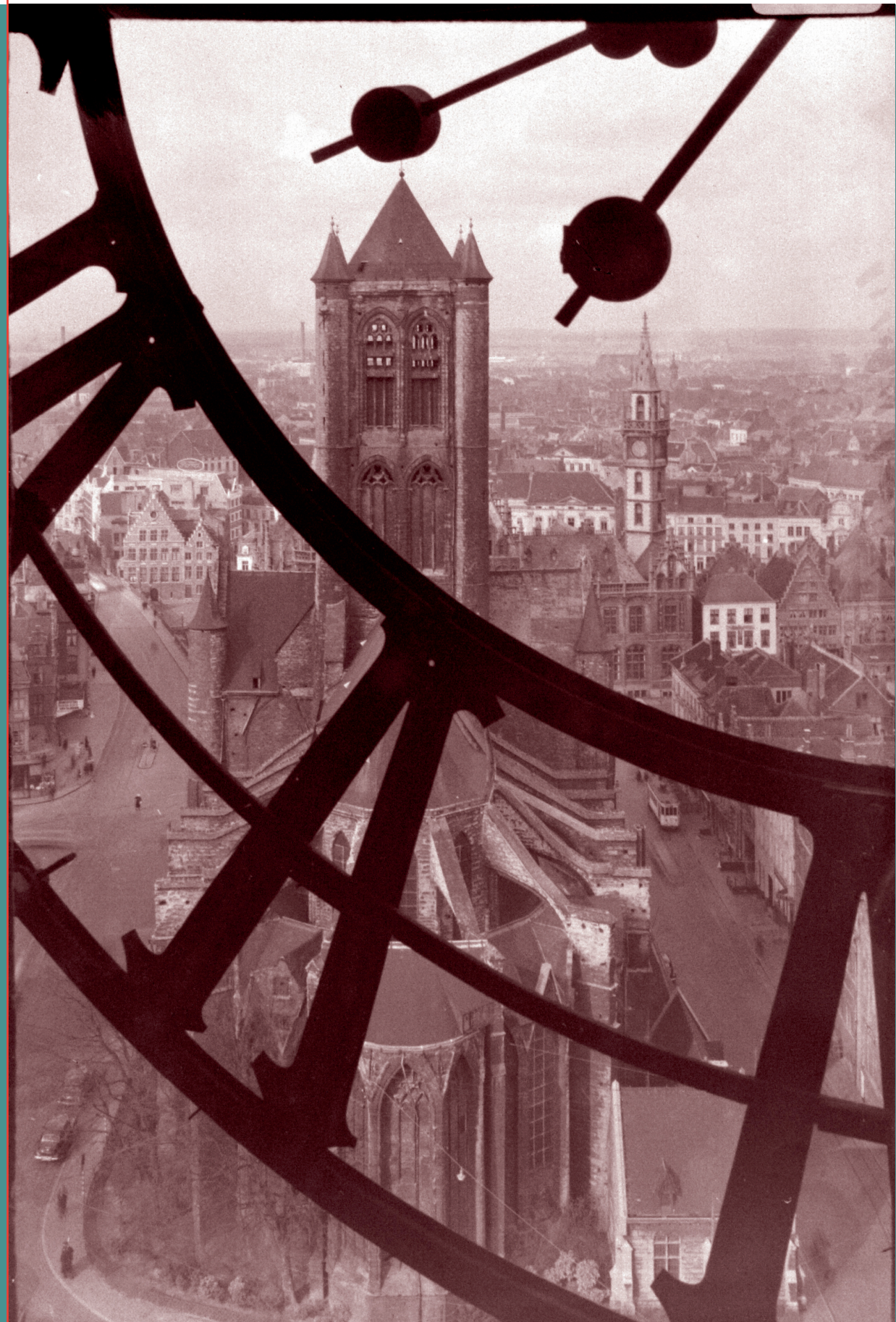

gentse vereniging voor
stads **ARCHEOLOGIE** *v.z.w.*

Archeologisch onderzoek in Gent 1999 - 2006

Archeologisch onderzoek in Gent
1999 - 2006

Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent, reeks 2 nr. 1, Gent 2007

Archeologisch onderzoek in Gent
1999 - 2006

Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent, reeks 2 nr. 1, Gent, 2007.

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK IN GENT

1999 - 2006

Uitgave: Gentse Vereniging voor Stadsarcheologie v.z.w., p.a.
Goudstraat 12, B-9000 Gent, info@gvsa.be, <http://www.gvsa.be>

COLOFON

ALGEMENE LEIDING

Marie Christine Laleman

REDACTIE

Marie-Anne Bru

Geert Vermeiren

AUTEURS

Bert Acke

Georges Antheunis

Ignace Bourgeois

Marie-Anne Bru

Marjolein Deceuninck

Guido Everaert

Marie Christine Laleman

Daniel Lievois

Pedro Pype

Eddy Raeymaekers

Peter Steurbaut

Gunter Stoops

Raf Trommelmans

Katrien Van Iseghem

Geert Vermeiren

ILLUSTRATIE-REDACTIE

Georges Antheunis

Peter Steurbaut

KAFTONTWERP

Georges Antheunis

Peter Steurbaut

FOTOGRAFIE

Bert Acke

Georges Antheunis

Marie-Anne Bru

Peter Steurbaut

Gunter Stoops

Raf Trommelmans

Geert Vermeiren

PLANNEN & TEKENINGEN

Bert Acke

Marie-Anne Bru

Lucas De Ridder

Matto Deseijn

Biep Pauwels

Eddy Raeymaekers

Peter Steurbaut

Gunter Stoops

Raf Trommelmans

Katrien Van Iseghem

Geert Vermeiren

SECRETARIAAT

Marie-Anne Bru

Kathleen De Vos

GENTSE VERENIGING

VOOR STADSARCHEOLOGIE

Dirk Boncquet

Davina De Geest

Bruno De Graeve

Guido Deseijn

Luc Devriese

Wout De Vuyst

Jef Hostens

Jan Huyghe

Jacques Huys

Dirk Laporte

Jo Lefebure

Marc Meganck (+)

Aletta Rambaut

Philip Van den Broecke

Nele Vanholme

MET DANK AAN

Leen Charles, Stadsarchivaris Gent

Hendrik Defoort, Coördinator

STAM Gent

Martine De Reu, Conservator

Universiteitsbibliotheek Gent

VORMGEVING

Delfine Vande Moortele, New Goff

DRUK

New Goff

D/3508/2007/1

REGISTER

Gent

<i>Anatomisch Instituut, Bijlokekaai</i>	11	Opgeëistenlaan, Nieuw Gerechtshuis.....	91
Bijlokekaai 7, Anatomisch Instituut.....	11	Patrijsstraat, De Loods	97
Bijlokekaai, Hospitaalsite	13	Redersplein.....	98
Bisdomplein	17	Scheepzatestraat	100
<i>Braunschool, Voldersstraat 3-5</i>	171	<i>Schipperskapel, Schouwburgstraat 7</i>	101
Bronsstraat.....	35	Schouwburgstraat 7, Schipperskapel.....	101
<i>Capitole, Graaf van Vlaanderenplein 5</i>	38	Seminariestraat.....	104
<i>De Loods, Patrijsstraat</i>	97	Sint-Amandstraat 96	116
<i>Dominicanenklooster, Hoogstraat 41</i>	49	Sint-Baafsplein	121
Emile Braunplein	37	Sint-Kristoffelstraat	153
<i>Empirepomp, Groentenmarkt</i>	40	<i>Sint-Pietersabdij, Kantienberg</i>	55
Graaf van Vlaanderenplein 5, Capitole.....	38	Sint-Pietersplein	155
<i>Grensstenen, Ketelvest & Sint-Baafsabdij</i>	59	Sint-Veerleplein 2-3	156
Groentenmarkt, Empirepomp	40	Veermanplein, Zwembad Van Eyck.....	167
<i>Handelsbeurs, Kouter</i>	76	Voldersstraat 3-5, Braunschool.....	171
Hoogpoort 17.....	41	<i>Zwembad Van Eyck, Veermanplein & Julius de Vigneplein</i> ...	167
Hoogpoort 57.....	47		
Hoogstraat 41, Dominicanenklooster	49	Afsnee	
<i>Hoosmolen, Mahatma Gandhistraat</i>	83	Afsneekouter	177
<i>Hospitaalsite, Bijlokekaai</i>	13	Broekkantstraat 19, Hof ten Broecke	178
Julius de Vigneplein, Zwembad Van Eyck.....	167	<i>Hof ten Broecke, Broekkantstraat</i>	178
Kammerstraat 16-18	52		
Kantienberg, Sint-Pietersabdij	55	Drongen	
Ketelvest, Grensstenen	59	Drongenplein 26, Norbertijnenabdij.....	180
Kleine Vismarkt 7.....	156	<i>Norbertijnenabdij, Drongenplein 26</i>	180
Kortrijksesteenweg 1026, Maria Middelaes	65		
Kouter	68	Sint-Kruis-Winkel	
Kouter, Handelsbeurs	76	<i>Heilig-Kruiskerk</i>	181
Lindenlei 38	81	Sint-Kruis-Winkeldorp 35	190
Mahatma Gandhistraat, hoosmolen.....	83	Sint-Kruis-Winkeldorp 55	192
<i>Maria Middelaes, Kortrijksesteenweg 1026</i>	65		
Nederpolder 1-5.....	88	Zwijnaarde	
<i>Nieuw Gerechtshuis, Opgeëistenlaan</i>	91	Hutsepotstraat	193

BISDOMPLEIN

Bert Acke, Marie Christine Laleman, Daniel Lievois, Peter Steurbaut, Gunter Stoops & Raf Trommelmans

Inleiding

De opgravingen Bisdomplein vormden een onderdeel van het Project Nederschelde, dat het heropenen van de Schelde en de herwaardering van Gents belangrijkste rivier beoogt. Het verkennend archeologische onderzoek op het Bisdomplein maakte deel uit van de opdracht voor de bouw van twee bruggen over de thans nog gedempte Reep of Nederschelde: de Wijdenaardbrug tussen Bisdomplein en Reep, de Nieuwbrug tussen Sint-Jacobsnieuwstraat en Keizer Karelstraat.

Voor het ontwerp van de bruggen, als resultaat van een architectuurwedstrijd, tekenden D. & C. Van Impe & partners. Het project werd voor de Stad Gent geleid door het Departement RUMODO en de Dienst Wegen, Bruggen en Waterlopen. De Dienst Stadsarcheologie stond in voor de archeologische trajectbegeleiding, het programma van eisen en de in het bestek opgenomen uitvoeringsmodaliteiten. Dit geschiedde in samenspraak met de provinciale archeologen en met de beheersarcheologen van de Administratie Monumenten & Landschappen van het Vlaamse Gewest. Het geheel van deze deelopdracht, evenals het verkennend archeologische onderzoek, werden gesubsidieerd door het Europese project *Water in Historic City Centres* (WIHCC).

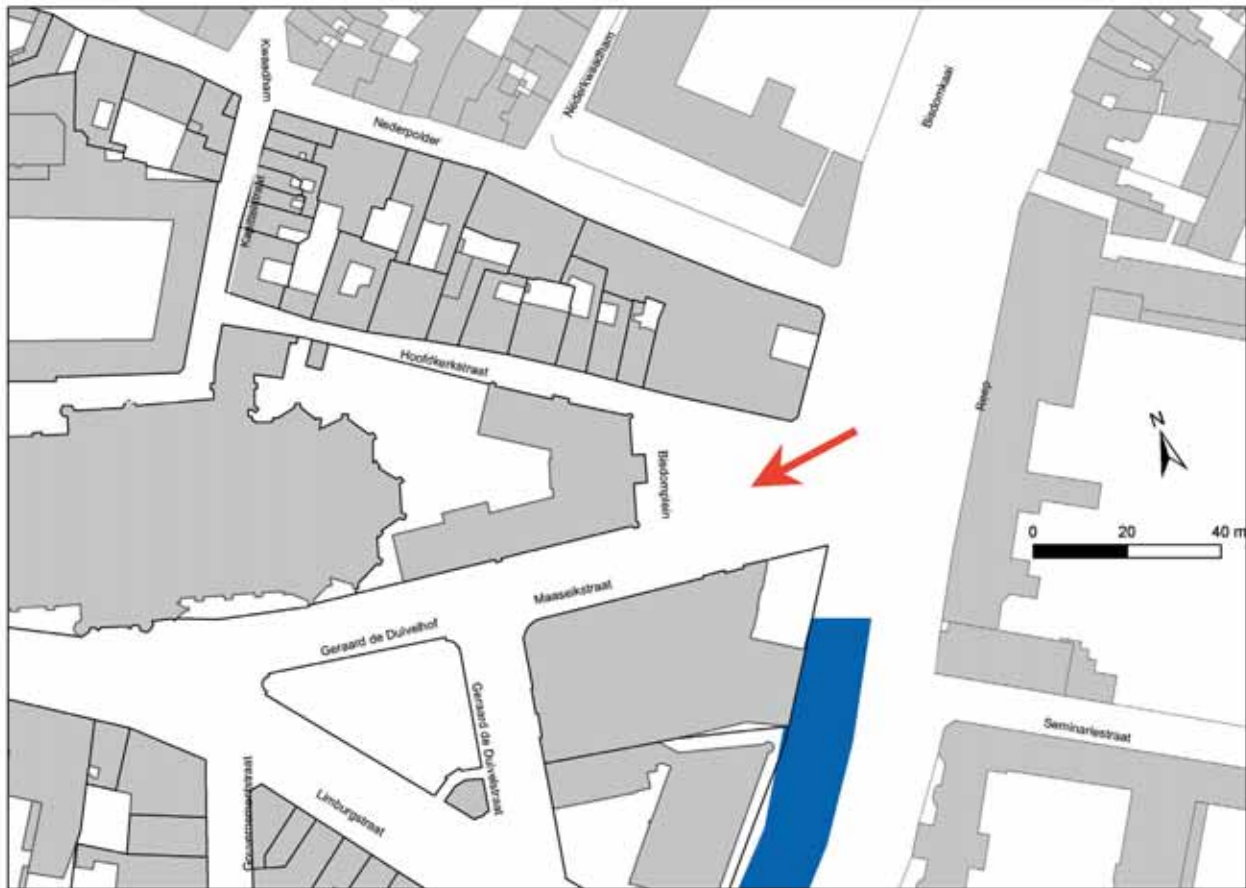
De betreffende deelopdracht werd via openbare aanbesteding toegewezen aan het aannemersbedrijf N.V. Herbosch-Kiere uit Kallo. Conform het bestek stelde het aannemersbedrijf twee projectarcheologen aan, die door het bestuur werden goedgekeurd, en stond het in voor de uitvoering van het verkennend archeologische vooronderzoek, inclusief een eindrapportage. Dit geschiedde op basis van de in het bestek opgenomen programma van eisen en uitvoeringsmodaliteiten. Voor dit archeologische onderzoek was een periode van

vier maanden voorzien. Het verkennend archeologische vooronderzoek op het Bisdomplein werd uitgevoerd tussen 1 december 2005 en 31 maart 2006¹.

SITUERING (Afb. 1)

Het Bisdomplein is gelegen in een Gents deelgebied dat overeenstemt met de oudste middeleeuwse stad. Het wordt ten oosten begrensd door de Schelde. Door de demping van de Nederschelde tussen Reep en Bisdomplein/Bisdomkaai in de jaren 1960 is de rivier als dusdanig niet meer te herkennen, maar werd ze ingenomen door weginfrastructuur en groen. Ten zuiden bevinden zich de Nationale Bank (1903-1905) en het Geraard de Duivelsteen. Dit adellijke middeleeuwse hof heeft mogelijk een grafelijke origine. Ten westen bevinden zich het Bisschopshuis (1841-1845) en hoger op de zandheuvel de Sint-Baafskathedraal. De gotische kerk is de opvolger van de oudste stadskerk die zeker in het begin van de 10de eeuw bestond en toen de Sint-Janskerk heette. Ten noorden wordt het Bisdomplein begrensd door een gevelrij, de rooilijn van de huidige Hoofdkerkstraat. De Bisdomkaai die deze gevelrij van de Schelde scheidt, werd pas in de late 19de eeuw doorheen een bestaand huizenblok getrokken.

Het Bisdomplein zelf toont zich op heden als een trapeziumvormige stedelijke ruimte (W.O. 36 m, N.Z. ten westen 38.5 m, N.Z. ten oosten 22.5 m) met een stijgende helling van oost naar west. Topografisch gezien bevindt het Bisdomplein zich ongeveer op de zuidoostelijke flank van de Zandberg. Bij de start van het onderzoek was het wegdek op volgende niveaus te situeren: in de zuidwestelijke op 8.54 T.A.W. (Tweede Algemene Waterpassing), in de noordwestelijke op 7.91 T.A.W. en in de noordoostelijke hoek op 7.65 T.A.W.

afb. 1: Situering van het Bisdomplein (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

In zoverre bekend was het Bisdomplein nooit bebouwd, maar had de plek ook eeuwen lang niet het voorkomen van een echt marktplein of aangelegde stedelijke ruimte. In de vraagstelling rondom het ontstaan en de ontwikkeling van de middeleeuwse stad neemt het Bisdomplein een centrale plaats in. Meestal wordt de plek voorgesteld als een aanlegplaats of havenkom. Maar is daar ook de (laat-) Karolingische haven te lokaliseren? En alvast meer zuidelijk, hoger op de helling, lag het ommuurde kerkhof van de Sint-Janskerk of Sint-Baafskathedraal.

Zoals kon worden uitgemaakt, was er op het Bisdomplein nooit archeologisch onderzoek verricht. Dit geldt ook voor de onmiddellijke omgeving. Bij de oude bodemvondsten zijn wel museumstukken bekend die zowel uit de Schelde aan de Reep als uit de site van het Geraard de Duivelsteen afkomstig zijn. Tevens moet rekening worden gehouden

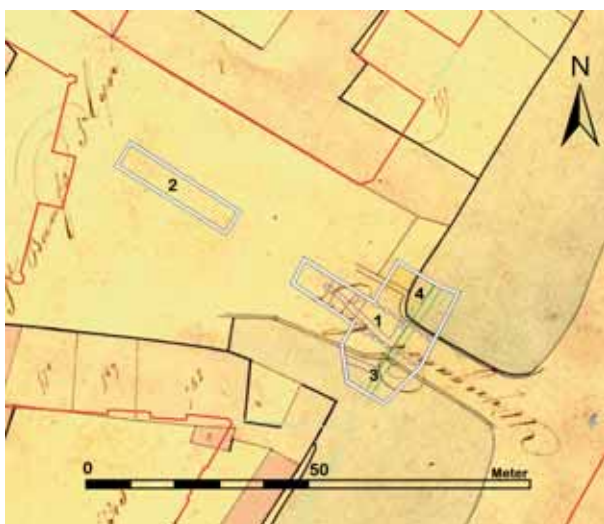
met enkele archeologische waarnemingen ter gelegenheid van nieuwbouwwerken op de hoek van Schelde en Bisdomplein (kant Maaseikstraat) en op de hoek van Nederpolder en Nederkwaadham. Deze waarnemingen omvatten vooral orale traditie en gegevens over structuren die evenwel niet precies gelokaliseerd of wetenschappelijk gedocumenteerd werden.

Het Bisdomplein en de omgeving werden ook nog nooit bouwhistorisch onderzocht. De tot op heden gerealiseerde studies zoals over de Nationale Bank en het Bisschopshuis beperkten zich tot de zichtbare, bovengrondse architectuur. Parallel aan de opgravingen kon de Dienst Stadsarcheologie van de Stad Gent rekenen op de medewerking van historicus Daniel Lievois die een aantal aspecten nader onderzocht. Op die manier konden een aantal opgegraven sporen met geschreven bronnen en beeldmateriaal nader geduid worden. Voor de

wetenschappelijke, inhoudelijke en cartografische uitwerking van de terreingegevens konden de projectarcheologen ook rekenen op de medewerking van de Dienst Stadsarcheologie van de Stad Gent.

Methodiek

De uitvoeringsmodaliteiten schreven een oost-west georiënteerde doorsnede voor, vanaf de Reep tot aan het voetpad van het Bisschopshuis (afb. 2).

afb. 2: Uittreksel uit de kadastraal kaart van 1834 (Universiteitsbibliotheek, Gent, Hs 3307, Primitief Kadaster, sectie C, blad 3, detail) met de aanduiding van de huidige bebouwing (rode lijnen) en met de situering van de verschillende opgravingssleuven op het Bisdomplein (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie, RUMODO & R. Trommelmans)

De uitvoering diende te worden ingepast binnen een dicht netwerk van bekende en onbekende nutsleidingen. Uiteindelijk resulteerde het verkennend archeologische vooronderzoek in twee hoofdsleuven: een oostelijke sleuf of sleuf 1 van 3 bij 15 m, een westelijke sleuf of sleuf 2 van 3 bij 14,5 m (afb. 3).

afb. 3: Gezicht op sleuf 2, vanuit het zuidoosten (B. Acke & R. Trommelmans)

Op grond van de terreinbevindingen in sleuf 1 werd die tegenaan de Reep zowel in noordelijke als in zuidelijke richting uitgebreid (afb. 4). Ten zuiden werd dit sleuf 3 met afmetingen van 8,5 bij 5,8 m. Sleuf 4 ten noorden was 7,5 bij 5 m. In alle sleuven werd minimaal verdiept tot op het grondwaterniveau (ca. 5,60 T.A.W.). In totaal werd er ca. 450 m³ archeologisch bodemarchief onderzocht.

afb. 4: Overzichtsfoto met centraal sleuf 1, aansluitend sleuf 3 bovenaan en sleuf 4 onderaan; het noorden is hier onderaan gesitueerd (Stad Gent, B. Acke & R. Trommelmans)

STRATIGRAFIE

In het oostelijke deel van sleuf 1 werden de zuid-, west- en noordprofielen ingetekend, terwijl in het westelijke deel enkel het zuidprofiel werd ingemeten. Bij sleuf 2 kon alleen het lange noordprofiel worden opgetekend. Door die manier van werken, met twee lange west-oostdoorsneden, kon de bodemopbouw van een groot deel van het Bisdomplein worden verkend. Het zuidprofiel van sleuf 2 was door de zware regen onvoldoende stabiel

voor registratie. De sleuven 3 en 4 leverden geen bruikbare profielen op. De bovenste 0.50 m was bij alle profielen gelijkaardig: onder het bestaande asfalt bevond zich een ouder pleindek van kasseien. Daaronder lag een geelbruine zandlaag, de vlijlaag van die kasseienbestrating.

In het oostelijke deel van sleuf 1 kon het zuidprofiel over een lengte van ca. 5.80 m tot op een diepte van 5.60 T.A.W. worden opgetekend. Ten oosten van spoor S6 (zie verder) was geen gelaagdheid te herkennen. Omstreeks 1960 werd de Nederschelde immers met geelbruin zand opgevuld.

Het algemene beeld van het zuidprofiel was een opeenvolging van verschillende horizontale puinlagen, met daartussen enkele, meer zandige lagen. Onder het puin bevonden zich zowel grotere stukken baksteen als natuursteen, tegels, mortelbrokken en zand. Opmerkelijk was een zwarte sintellaag met metaalslakken (laag 30, spoor S14), die over het volledige oostelijke deel van sleuf 1 werd aangetroffen. De lagen liepen lichtjes van oost naar west, tegengesteld aan de topografie van het plein dat in oostelijke richting daalt. Aan de oostkant was de normale gelaagdheid onderbroken door een aantal verticale puinlagen (lagen 22-23). Ook aan de westkant was er een verticale verstoring merkbaar. Het betrof een kuil waarin twee waterleidingen liepen en die uitgegraven was tot op 6.74 T.A.W. De in het zuidprofiel herkenbare lagen bedekten spoor S18, een oost-west georiënteerde bakstenen muur. Deze lagen dateren van na de afbraak van deze muur en kunnen worden gekoppeld aan een drastische ophoging van het terrein. In dit profiel waren geen oudere loopniveaus waar te nemen.

Het westprofiel van het oostelijke deel van sleuf 1 was boven 6.74 T.A.W. verstoord door de aanleg-sleuf met twee waterleidingen. Onderaan het profiel, beneden 5.94 T.A.W., bevond zich het bakstenen muurfragment S18, dat daar nog minimaal een bewaarde hoogte had van 1.20 m. Alle lagen van het westprofiel, met uitzondering van laag 21, bevonden zich boven dat muurspoor en dateren van

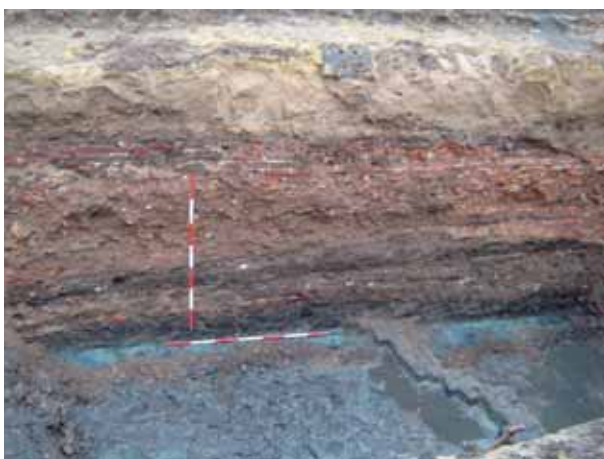
na de afbraak van de muur. Net als in het zuidprofiel was er een afwisseling van puin- en zandlagen met wat puin. Opvallend was de 'onderbreking' in het profiel ter hoogte van de noordkant van spoor S18. Daardoor splitste het westprofiel zich in tweeën: het zuidelijke deel kwam in gelaagdheid overeen met het zuidprofiel, het noordelijke deel met het noordprofiel. Laag 21 bevond zich onder 5.58 T.A.W. en liep door tot aan de onderzijde van het profiel. Hij kan omschreven worden als een bruin-grijze, kleiige zandlaag met stenenpuin, vrij veel aardewerk en bot.

Tussen 7.06 en 6.54 T.A.W. bevonden zich in de bovenzijde van het noordprofiel twee bakstenen structuren (sporen S7 en S8). Er onder liep over de gehele lengte van het profiel een zwarte sintellaag (laag 2). Laag 11, een dieper gelegen gelijkaardige sintellaag, was dezelfde als laag 30 in het zuidprofiel. Tussen beide sintellagen waren een aantal puinlagen aanwezig, die lichtjes afliepen naar het westen. Onder 5.56 T.A.W. werd laag 17 aangesneden met vrij veel aardewerk en bot, wat overeenkomt met laag 21 in het westprofiel.

Het vrijmaken van het zuidprofiel in het westelijke gedeelte van sleuf 1 werd bemoeilijkt door nutsleidingen. De verscheidene aanleg-sleuven verstoorden het profiel tot op een diepte van 6.70 T.A.W. Dit bemoeilijkte het algemene gezicht op de aanvankelijk beoogde doorsnede over het hele Bisdomplein. Toch was duidelijk dat een groot gedeelte van de bodem- en puinlagen doorliepen. Een duidelijk verschil tussen de twee sleufdelen was het voorkomen in het westelijke deel van een goed te onderscheiden loopniveau, spoor S4. Dit kasseidek bevond zich tussen ca. 6.20 en 6.40 T.A.W., en daalde lichtjes naar het westen af. De stenen rustten in een vlijlaagje van lichtgrijs zand. Onder het kasseidek werden enkele lagen aangetroffen, die nergens elders werden vastgesteld en duidelijk opliepen in westelijke richting.

Het noordprofiel van sleuf 2 kenmerkte zich, net als alle profielen van sleuf 1, door een opeenvol-

ging van puinlagen en meer zandige lagen, die alle zeer horizontaal verliepen. Drie waterleidingen en twee elektriciteitskabels doorsneden het profiel. Hun aanleg sleuven reikten tot 6.63 T.A.W. In het westelijke deel werd de horizontale gelaagdheid ook doorbroken door laag 30 (sporen S38-S39). Dit was een grote kuil, gevuld met puin. Tussen het stenenpuin zat heel wat pottenbakkersafval, onder andere technisch aardewerk. Deze kuil was jonger dan de lagen die ze doorsneed. In het oostelijke deel van het profiel werden op een diepte van ca. 5.50 T.A.W., onder de grondwatertafel, restanten van een oud loopniveau aangetroffen (afb. 5). Het grootste gedeelte van de stenen bestrating was

afb. 5: Het oostelijke deel van het noordprofiel in sleuf 2, met onderaan het oude kasseiniveau en de blauwgroene zandlaag (laag 32) die als vlijlaag diende (B. Acke & R. Trommelmans)

uitgebroken, maar de blauwgroene zandlaag die als vlijlaag fungeerde (laag 32, spoor S42) bleef bewaard tot aan de versnijding door de grote puin-kuil. Boven deze blauwgroene laag bevond zich een donkergrijze tot zwarte laag met kleiig zand en tamelijk rijk aan keramiek, bot, schelpen en puin (laag 31).

Onder laag 32 kon omwille van de hoge waterstand enkel plaatselijk verdiept worden. Van boven naar onder leverde dit een blauwgroene zandlaag (laag 32, spoor S42) van 5.47 tot 5.31 T.A.W., een grijsbruin zand (spoor S48) van 5.31 tot 5.25 T.A.W., een zeer humeuze donkere laag (spoor S49) van 5.25 tot 5.10 T.A.W., een zeer humeuze lichtbruine laag (spoor S50) van 5.10 tot 5.05

T.A.W., een grijs zand (spoor S51) van 5.05 tot 4.95 T.A.W. en een humeuze bruine laag (spoor S52) van 4.95 tot dieper dan 4.85 T.A.W. Van deze zes lagen werd een bulkstaal genomen. Met boring was het mogelijk nog te verdiepen tot 3.44 T.A.W. De slechte weersomstandigheden en de zware regenval bemoeilijkten het diepere onderzoek. Er kon alleen een afwisseling van zandige, humeuze en kleiige lagen worden vastgesteld.

STRUCTUREN

Alle lagen, sporen en structuren kregen een individueel nummer. In sleuf 1 werden 35 structuren onderscheiden (S1-S34, S44). De belangrijkste worden even nader beschreven.

Spoor S6 is een noord-zuid georiënteerde bakstenen muur die de westoever van de Nederschelde begrenste tot in de jaren 1960. Bovenop de muur was er aan landzijde een slordige betonnen verbouwing te zien, met een gewelfaanzet. Deze was genivelleerd tot op ca. 7.20 T.A.W. Aan de waterkant toonde de muur een zorgvuldig parement met bakstenen van 18 x 8 x 5 cm. Op geregelde afstand was er een blok hardsteen ingemetseld (afb. 6).

afb. 6: Kaaimuur S6 ter hoogte van sleuf 1, gezien vanuit het oosten: bovenaan links en vooral rechts zijn de natuurstenen blokken te vinden (B. Acke & R. Trommelmans)

Samen met de vaststellingen in de sleuven 3 en 4 leverde dit zeven blokken op van 60 cm breed bij 35 cm hoog en 58 cm diep. De tussenafstand tus-

sen twee blokken bedroeg 2.16 m. Het zuidelijke blok bevond zich op 6.82 T.A.W., het noordelijke op 6.85 T.A.W. Aan de bovenzijde van de blokken waren telkens twee metalen bouten ingewerkt. Tot aan het opvullen van de Schelde rustten op deze blokken de metalen langsliggers van een balkbrug. Het noordelijke uiteinde van het bruggenhoofd was aangegeven door een afgeronde natuursteen. Het blootgelegde deel van de kaaimuur gaf enkele inzichten in een vermoedelijk 19de-eeuwse brugconstructie van minimaal 20.80 m breed.

Onder en evenwijdig aan de kaaimuur werd op 5.63 T.A.W. een oudere bakstenen muur aangetroffen (spoor S18a). Deze muur, 2.47 m lang, vertoonde een ingewerkt metselverband met een lange oost-west georiënteerde muur, bekend over 7 m (spoor S18b). Aan de noordzijde was spoor S18a rechthoekig afgewerkt met een hoger stuk muur van zeven steenlagen (bovenzijde op 6.12 T.A.W.) (afb. 7). De muren waren opgebouwd

afb. 7: Gezicht vanuit het westen op de landzijde van kaaimuur S6 en op de muren S18a (groene lijnen en S18b (rode lijnen) (B. Acke & R. Trommelmans)

met bakstenen van 24/24.5 x 12 x 6 cm. Het metselwerk vertoonde een afwisseling van kop- en streklagen. Beneden 4.40 T.A.W. waren er aan de noordzijde versnijdingen. Boven de versnijdingen bleven nog drieëntwintig steenlagen bewaard, wat overeenstemt met 1.50 m muurwerk. De aanlegdiepte werd niet bereikt, maar bevond zich dieper dan 4.25 T.A.W. De muren hadden een breedte van ca. 75 cm. Een grillig spoor aan de bovenzijde

en over de gehele lengte van muur S18b duidt mogelijk op een herstelling aan de noordzijde van de muur.

Twee bakstenen muurresten sloten aan bij het westelijke uiteinde van muur S18b. Spoor S30 was oost-west georiënteerd en 52 cm breed. De genivelleerde bovenzijde bevond zich op 6.12 T.A.W. Een groot riool (spoor S3) verstoorde de noordzijde. Muurrest S30 was nog bewaard over een lengte van 3.25 m, maar was minder diep gefundeerd dan muur S18b. De onderste steenlaag bevond zich op ca. 5.40 T.A.W. Hoe meer naar het westen evenwel, hoe minder diep gefundeerd. De muur was opgebouwd met bakstenen van 24.5 x 11.5/12 x 6 cm. Er waren maximaal negen steenlagen.

Spoor S44 staat voor een bakstenen muur die haaks tegen de noordzijde van muur S18b was opgebouwd. Het muurtje van 50 cm breed en minstens 92 cm lang was eveneens opgetrokken met bakstenen van 24.5 x 11.5/12 x 6 cm. De genivelleerde bovenzijde bevond zich op 5.98 T.A.W. Het verdere verloop naar het noorden viel buiten het onderzoeksareaal.

Tegen het noordprofiel van sleuf 1 kwamen twee baksteenstructuren aan het licht (sporen S7 en S8). Deze structuren waren opgebouwd met bakstenen van 24 x 12 x 5 cm. Het meest oostelijke spoor (spoor S7), 95 bij 40 cm, telde nog twee baksteenlagen en bleef bewaard tot op 7.00 T.A.W.

In het westelijke deel van sleuf 1 ontdekten de onderzoekers een kasseiniveau dat nergens anders werd vastgesteld. Het bestond uit langwerpige straatstenen, waarschijnlijk glauconiethoudende veldstenen², met daartussen enkele rechthoekige exemplaren (afb. 8). Deze laag liep af van oost (6.37 T.A.W.) naar west (6.22 T.A.W.), in tegenstelling tot de topografie van het huidige plein. Een zwart pakket boven spoor S30 liep door onder de kasseien, wat inhoudt dat structuur S30 al moet afgebroken zijn toen de bestrating werd aangelegd.

afb. 8: Het kassiniveau S4 in het uiterste westdeel van sleuf 1, verstoord door een recente rioolbuis (B. Acke & R. Trommelmans)

In sleuf 2 werden dertien sporen blootgelegd (S35-S42, S48-S52). In het oostelijke deel van de sleuf werd op 5.49 T.A.W. een bestrating vastgesteld, wat meer dan 2.60 m onder het bestaande pleinniveau en 10 cm onder het waterniveau was (afb. 9).

afb. 9: Het oude kassiniveau S41 in het oostelijke deel van sleuf 2, gezien vanuit het oosten (B. Acke & R. Trommelmans)

Enkel een smalle strook stenen (spoor S41) was over bijna de gehele breedte van de sleuf in situ bewaard. De blauwgroene laag die de vlijlaag vorm-

de (spoor S42) was ruimer aanwezig en kwam ook voor in het westelijke deel van sleuf 2.

In sleuf 3 onderzocht het archeologische team twee structuren die de voortzetting vormden van de muurresten uit sleuf 1. Spoor S43 sloot aan op spoor S18b uit sleuf 1 en omvatte twee delen (sporen S43a en S43b). Structuur S43a was een noord-zuid georiënteerde muur met een lengte van 2.60 m. De oriëntatie was dezelfde als spoor S18a, maar de muur lag 40 cm meer oostwaarts. Ongeveer in het midden was een grote scheur te zien. Aan de zuidkant vormde S43a een ingewerkt metselverband met de oost-west georiënteerde muur S43b. Op de hoek van beide waren zeven steenlagen hoger bewaard, tot op 6.09 T.A.W. Op deze hoek was ook een vlak afgewerkt muurfragment te zien, dat nog eens elf steenlagen hoger was bewaard (tot op 6.79 T.A.W.). Muur S43b was ca. 75 cm breed en minstens 4.15 m lang. Het verdere verloop naar het westen bevindt zich onder het wegdek van de Maaseikstraat. De muren S43b en S18b verliepen niet perfect evenwijdig. De westzijde van muurspoor S43b vertoonde bovenaan een slordige verbouwing met harde, lichtgrijze cement. Dit gedeelte was hoger bewaard (tot 7.14 T.A.W.) dan de originele muurrest (tot 6.77 T.A.W.). Aan de noordzijde vertoonde muur S43b vanaf 6.01 T.A.W. vier versnijdingen. De zuidzijde was afgewerkt met blokken van witgrijze natuursteen. Dit parement was voor een groot gedeelte uitgebroken. De onderzijde van spoor S43 werd niet bereikt, maar is lager te situeren dan 4.90 T.A.W. De sporen S43 en S18 vormden samen één grote structuur. Ze bestond uit twee noord-zuid georiënteerde delen (S18a en S43a) en twee oost-west gerichte stukken (S18b en S43b) (afb. 10). Alle muurdelen waren opgebouwd met bakstenen van 24.5 x 12 x 5.5 cm. Boven deze muurdelen verscheen dan de jongere kaaimuur, in het onderzoek geduid als S6. Hoewel aanvankelijk gedacht werd de oudere structuren volledig onder de jongere kaaimuur terug te vinden, bleek dit niet het geval. Aan de oostkant was de oudere situatie volledig vervangen door de jongere muur S6. De

restanten van S6 die in sleuf 3 werden vastgesteld, sluiten volledig aan bij wat in sleuf 1 werd geregistreerd, met als enige verschil dat de landzijde van de kaaimuur ten zuiden van S43b gedeeltelijk met natuursteen, hoogst waarschijnlijk recuperatiemateriaal, was opgebouwd.

afb. 10: Algemeen beeld vanuit het westen op de sleuven 1 en 3 met de muren S18a (rode pijl), S18b (blauwe pijl), S43a (groene pijl), S43b (zwarte pijl) en kaaimuur S6 (B. Acke & R. Trommelmans)

In sleuf 4 werden vier structuren geregistreerd (S6, S45-S47). Spoor S45 was een oost-west georiënteerde bakstenen muur van 64 cm breed en minstens 3.60 m lang. Het hoogst bewaarde gedeelte lag op 7.21 T.A.W. Het verdere verloop naar het westen viel buiten het onderzoeksareaal. De zuidzijde van het muurfragment, blootgelegd tot 5.14 T.A.W., was uitermate slecht gemetseld en vertoonde verschillende verbouwingen. De oostelijke muur was opgetrokken met bakstenen van 24.5 x 12 x 6 cm en vertoonde een groot aantal scheuren. Boven ca. 6.40 T.A.W. waren enkele natuurstenen in de muur ingewerkt. In het westelijke deel was een verbouwing met schuin gemetselde bakstenen (25.5/26.5 x 12 x 5.5/6 cm) merkbaar. Het oostelijke deel vertoonde een aanpassing met vijftwintig op hun kant geplaatste tegels (? x 10 x 3 cm), met daarboven nog slordige aanpassingen in baksteen en cement. Een gedeelte werd dan nog eens doorsneden door een recentere verbouwing aan de oostkant. De aanwezigheid van kaaimuur S6 verhinderde een duidelijk beeld op het oostelijke uiteinde van S45. De toevoeging van S6 hoorde bij

de afwerking aan de noordzijde van S45: een mooi afgewerkt geheel met bakstenen van 20 x 10 x 5 cm en een rijtje natuurstenen aan de oostzijde.

afb. 11: De noordzijde van spoor S45 en de trap S46 (B. Acke & R. Trommelmans)

Tegen de noordzijde van S45 waren de restanten bewaard van een trap die afdaalde van west naar oost (spoor S46) (afb. 11). In totaal konden zeven treden worden blootgelegd. De bovenste bevond zich op 6.51 T.A.W., de onderste op 5.30 T.A.W. De trap zelf was opgebouwd met bakstenen, maar een restant natuursteen bij de bovenste trede doet vermoeden dat ze alle met een natuurstenen optrede waren afgewerkt. Mogelijk waren de optreden ca. 30 cm diep en hadden ze een aantrede van ca. 20 cm. De trap was minimaal 2.40 m breed. Het verdere verloop naar het noorden viel buiten het onderzoeksareaal. Door de onvolledige bewaringstoestand was niet uit te maken of de noordzijde van muur S45 en de trap samen werden opgetrokken. Toch leek het erop dat de treden pas op een later moment, na de verbouwing aan de noordzijde van S45, in de muur waren ingewerkt.

Ten oosten van de trap en haaks op muur S45 was er ten westen van de kaaimuur nog een ander bakstenen spoor (S47). Deze noord-zuid gerichte muur was tegen muur S45 gebouwd en had een breedte van 66 cm. Hij kon worden gevolgd over een lengte van 5.24 m. Het verdere verloop naar het noorden lag buiten het onderzoeksareaal. Het hoogste punt bevond zich op 7.23 T.A.W. De muur kon worden vrijgelegd tot 5.27 T.A.W. Er

was enkel een zicht mogelijk op de westwand. Tegen de oostwand werd de kaaimuur S6 geconstrueerd. Tussen beide bevond zich een smalle rij bakstenen. Muur S47 was opgebouwd met bakstenen van 18/19 x 9 x 5 cm. Ook waren er een aantal rijen met grijze natuursteenblokken zichtbaar. Op 5.65 T.A.W. vertoonde de westwand een versnijding van 5 cm.

In sleuf 4 werd tevens het noordelijke stuk van spoor S8 aangetroffen. Deze bakstenen structuur was erg slordig gemetseld en vertoonde min of meer een L-patroon. Het gedeelte in sleuf 4 was slechts drie of vier steenlagen hoog en was tegen een verbouwing van S45 opgetrokken (afb. 12).

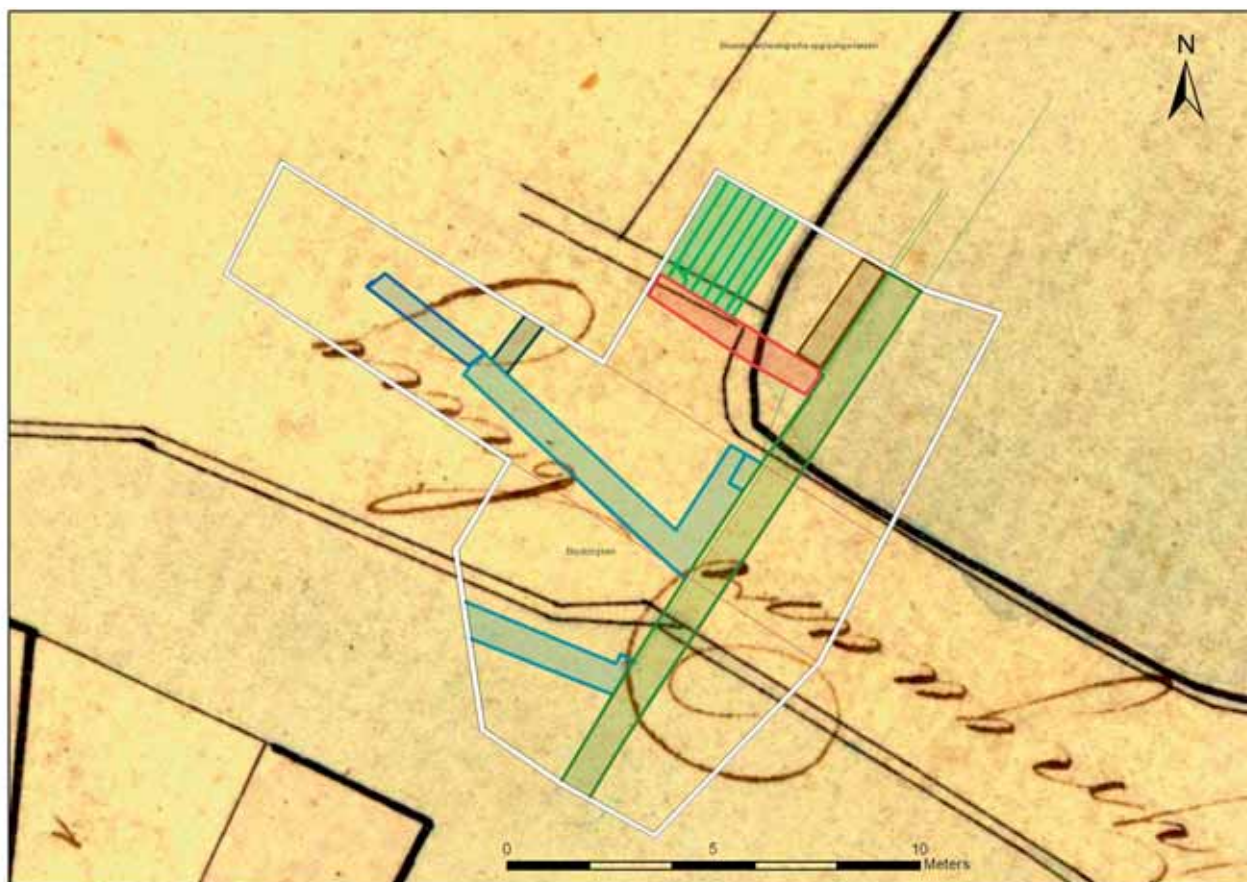
VONDSTCOMPLEXEN

Bij het archeologische vooronderzoek op het Bisdomplein werd slechts één vondstcomplex aange-

troffen. Het betreft een laag met pottenbakkersafval in het westelijke deel van sleuf 2. Het was geen gesloten vondstcomplex, maar een zone met onduidelijke begrenzingen (sporen S35, S38 en S39). Deze kuilen bevatten heel wat pottenbakkersafval, voornamelijk fragmenten van technische hulpstukken zoals kegels, proenen en pennen, maar ook heel wat scherven van halffabrikaten in majolica en faïence (afb. 13). Het materiaal was vermengd met bouwafval. Het ging dus niet om kuilen met uitsluitend pottenbakkersafval.

DE OUDSTE SPOREN

De oudste resten werden aangetroffen in het oostelijke deel van sleuf 2. Het ging om een afwisseling van humeuze en zandige lagen. Deze strata kunnen worden geïnterpreteerd als een geleidelijke opvulling van een drassig gebied. Deze gelaagdheden werden afgedekt door een bestraat niveau op 5.49 T.A.W. (spoor

afb. 12: Uittreksel uit de kadastrakaart van 1834 (Universiteitsbibliotheek, Gent, Hs 3077, Primitief Kadaster, sectie C, blad 3, detail) met de aanduiding van de sleuven 1, 3 en 4 (witte lijnen) en de belangrijkste structuren: S6 (donkergroen), S18a, S18b en S43b (lichtblauw). S30 (iets donkerder blauw), S44 (donkerblauw), S45 (rood), S46 (fluogroen) en S47 (bruin) (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie, RUMODO & R. Trommelmans)

41) of meer dan 2.60 m onder het huidige loopniveau en 0.10 m onder de huidige grondwatertafel.

Deze gegevens laten vermoeden dat de Schelde-oever veel meer westelijk te situeren is en dat de brede oever geleidelijk dicht slibde met zandige en humeuze sedimenten tot het drassige stuk na verloop van tijd bestraat werd. Het oudst bekende toponiem *Widenaar* (wijde aard) betekent brede aanlegplaats³. De interpretatie als was de Schelde voorheen breder en meer kronkelend dan thans in het stadsbeeld te zien, wordt hierdoor bevestigd. In elk geval is de rechte Nederschelde het resultaat van menselijke ingrepen. De vaststelling dat de oever van de Schelde in de late middeleeuwen meer westelijk lag ten opzichte van de huidige situatie, wordt ook ondersteund door onderzoek op de Zandberg⁴. Daarbij werd vastgesteld dat de Nederkwaadham voorheen *Betsaarde* heette of de aanlegplaats van de familie Bette aan de Schelde en dat de rivier of haar brede 'kom', bocht of baai in de late middeleeuwen tot daar reikte. Mogelijk kunnen ook enkele oudere waarnemingen door Guido Deseijn en Raf Van Cauwenberghe bij de bouw van een nieuwe school op de hoek van Nederkwaadham, Nederpolder en Bisdomkaai in dezelfde context worden geïnterpreteerd.

afb. 13: Proen, pen en kokerfragment, aangetroffen bij de opgravingen op het Bisdomplein (B. Acke & R. Frommelmans)

Wanneer de dichtgeslibde westelijke oever van de Nederschelde ter hoogte van het eigenlijke Bisdomplein werd bestraat, is moeilijk precies te duiden. Een donker pakket net boven dat kasseiniveau

bevatte opvallend veel grijs aardewerk dat tussen het midden van de 13de en de eerste helft van de 16de eeuw te dateren is. Studie van het vondstenmateriaal kan in dit geval mogelijk meer precieze gegevens aanreiken. Ook moet er nader worden onderzocht of de bouwgeschiedenis van de Sint-Janskerk en haar kerkhof, met diverse uitbreidingen in die periode tussen de 14de en de 16de eeuw, een rol kan hebben gespeeld.

De laatmiddeleeuwse sporen en de diepte van de relictten wijzen uit dat de helling van de Schelde naar de top van de Zandberg of naar zijn uitloper van de Sint-Janskerk veel steiler en korter was dan thans in het huidige stadsbeeld kan worden ervaren. Ook dit stemt overeen met vaststellingen die de Dienst Stadsarcheologie kon doen bij eerder onderzoek aan de buitenzijde van de oostelijke kranskapellen (huidige bisschopstuin)⁵.

De opgravingen op het Bisdomplein brachten geen sporen of relictten aan het licht die ouder zijn dan de late middeleeuwen. Ze leverden geen antwoord op de historische vraagstelling met betrekking tot de (laat-) Karolingische stad en haar haven. Dit betekent niet meteen dat ze er nooit geweest zijn, maar wel dat ze op een andere plek moeten worden gelokaliseerd, indien ze bestaan hebben. De opgravingen op het Bisdomplein tonen wel aan dat de oudste middeleeuwse stad binnen de halfcirkelvormige omwalling zoals ze op grond van de huidige *status quaestionis* van het historische en archeologische onderzoek wordt voorgesteld, veel kleiner was dan tot op heden vermoed en dus geen landoppervlakte had van 8 ha. Deze vaststellingen beklemtonen daarenboven de uitzonderlijke strategische ligging van het adellijke Geraard de Duivelsteen.

EEN HOUTEN BRUG

Het bouwhistorische onderzoek wees uit dat er op deze plek lange tijd geen brug was. In de late middeleeuwen was er op die plaats een veer dat de Gentenaren toeliet om vanuit de stad bij de bleek-

weiden aan de overzijde, in de wijk Overschelde, te komen. Dat Overschelde in de middeleeuwen tot Rijks-Vlaanderen behoorde, leefde lang na in het collectieve geheugen van de bewoners. Nog in de 17de eeuw heette de buurtgemeenschap van de Wijngaardbrug tot de Braempoot 'het Keizerrijk'. Aan de oostzijde van de Nederschelde waren er raamhoven gelegen waar laken werd gebleekt. Voor het bestaan van die raamhoven zijn er duidelijke sporen in 15de-eeuwse bronnen. Ze waren van economisch levensbelang voor het stedelijke Gent. In die tijd duikt ook de naam Reep op, niet als benaming voor dit deel van de Schelde maar als naam voor de oeverstrook aan de veldzijde van de Schelde en de 12de-eeuwse stadsgrachten⁶. De stad hield die buitengordel onder haar supervisie om de waterwegen technisch in orde te houden, maar ook om commerciële en strategische redenen. Alleen voor de oeverstrook ten oosten van de Nederschelde, tussen de Sint-Jacobsnieuwstraat en de Brabantdam, bleef de naam tot op heden bewaard en van daar ging ze als naam ook over op dit gedeelte van de Schelde. In de Franse tijd werd Reep vertaald als *rue du Cerceau*, wat verwijst naar de hoepel of reep die als kinderspeelgoed diende.

Pas in het midden van de 15de eeuw verwijzen de geschreven bronnen voor het eerst naar een brug. De oudste vermelding dagtekent van 1454, maar de brug kan wat ouder zijn⁷. In alle documenten wordt ze vernoemd als een houten brug en blijkt dan ook geen andere naam te hebben dan 'de houten brug'. Van deze brugconstructie, die ongetwijfeld geheel van hout was opgetrokken, werden archeologisch geen sporen teruggevonden. De laatste herstelwerken aan de houten brug werden uitgevoerd door Lieven van der Eedt in 1522-1523⁸. Korte tijd nadien ging men over tot verstening. In 1526-1527 leverde schepen Daneel de Voghele enkele *hoopen blaus steens ... omme tfonderen ter kayen anden Reep*⁹. Aansluitend werd in 1527-1528 *de houten brugghe op den wydenaert ghebroken ende daer was eene scoone steenen brugghe ghemaect*¹⁰. Het valt niet uit te sluiten dat het hier gaat om de oudste aanleg van een stenen kaai in die omgeving.

DE SINT-JANSBRUG

Een hele reeks bakstenen muurresten in de sleuven 1, 3 en 4 zijn te relateren aan een brug over de Schelde of Reep. Dit geldt zeker voor de sporen S18, S30, S43 en S44. De veelal fragmentarisch bewaarde bouwsporen verwijzen naar verscheidene bouwdelen. De muurresten, opgetrokken met bakstenen van 24/24,5 x 11/12 x 5/6 cm in een verzorgde bouwtechniek, hadden te maken met de funderingen van een meerdelige stenen boogbrug, een met muren en staketsels beschermd gewad of drenkplaats aan de zuidzijde van de brug, een gebouwtje aan de noordwestelijke brugaanzet (het huisje van de brandwacht), de kaaimuur en een watertrap aan de noordzijde van de brug. Ook de opgegraven watertrap (spoor S46) behoorde in eerste fase tot dezelfde rivierinfrastructuur. Deze diverse constructies zijn ook te volgen aan de hand van iconografie en cartografie of de documenten die deze plek in beeld brengen vanaf 1534 (afb. 14).

afb. 14: Detail uit het Panoramische Gezicht op Gent van 1534, met centraal het Bisdomplein; het noorden ligt rechts (Stad Gent, STAM, Bijlokecollectie)

In 1526-1527 waren de eerder vermelde leveringen van natuursteen bestemd voor de fundamente van een kaaimuur. Wellicht was dit de eerste stenen kaaimuur op die plaats. Aansluitend bij die werkzaamheden werd de houten brug opgebroken en bouwde men een mooie nieuwe stenen brug. Het archeologisch onderzoek geeft aan dat de boogbrug en de aanpalende constructies met bakstenen van 24/24,5 x 12 x 6 cm in een zeer

afb. 15: Een 16de-eeuws beeld dat de westelijke Schelde-oever van de Braempoot of Brabantse Poort tot aan de samenloop met de Leie in beeld brengt; centraal ziet men de Sint-Jansbrug over de Schelde en het groene pleintje waar thans het Bisdomplein te situeren is (Universiteit Gent, Universiteitsbibliotheek)

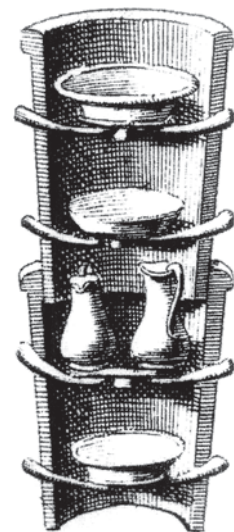
verzorgd metselverband waren opgetrokken. Mogelijk werd er wel natuursteen gebruikt voor de afwerking van de bovenbouw of voor bepaalde onderdelen. Deze brug, die vanaf 1547-1548 de Sint-Jansbrug werd genoemd (naar de nabijgelegen Sint-Janskerk), is ook te zien op verscheidene iconografische documenten. De aanleg van de kaaimuren en de boogbrug impliceert dat de moerassige zone die met het huidige Bisdomplein overeenstemt, ten laatste dan moet opgevuld en voor verkeer bruikbaar gemaakt zijn; mogelijk was dit ook al eerder zo. Een iconografisch document uit de latere 16de eeuw toont er een omtuinde graspartij¹¹ (afb. 15). Op het beeldmateriaal zijn de steile helling van Reep naar Sint-Janskerk en het steile, lang verlopende bruggenhoofd niet meteen goed in te schatten. Alle iconografische documenten vanaf de 16de eeuw tonen een kaaimuur met een drukke opeenvolging van watertrappen. Die trappen bevinden zich tegenover alle straten die aan de westzijde op de Schelde uitgaven. Opvallend is ook de opeenvolging van pleinen tussen de kaaimuur en de vermoedelijk meer westelijk gelegen oudere rivieroever.

HET POTTENBAKKERSBEDRIJF STOCKHOLM

In het westelijke deel van sleuf 2 toonde het archeologisch onderzoek boven het oude kasseidek verscheidene ophogingslagen. Er werden geen loopniveaus vastgesteld, wat niet betekent dat ze er nooit geweest zijn. Jongere bestratingen kunnen volledig uitgebroken, verdwenen en/of vergraven zijn. De

ophogingslagen werden doorsneden door een kuil met pottenbakkersafval (sporen S35, S38 en S39). Dit materiaal was vermengd met bouwafval (baksteen, natuursteen, mortel, zand). De artefacten zijn vooral fragmenten van technische hulpstukken zoals kegels, proenen en pennen, maar omvatten ook scherven van halffabrikaten, voornamelijk borden. De driearmige proenen werden gebruikt om borden en schotels van elkaar te scheiden tijdens het bakken in een pottenbakkersoven. De onderzijde van een dergelijke proen is vlak en ongeglazuurd. De bovenzijde heeft drie punten en toont doorgaans druipsporen van glazuur. Omdat proenen littekens achterlieten op de bovenzijde van het vaatwerk, verkoos men steeds meer een techniek met kokers. De kokers beschermden tegen de directe vlammen en gaven het glazuur een diepere glans. In de kokers werden horizontale rijen driehoekige gaten uitgespaard, waarin pennen werden geschoven. De onderrand van de schotels rustte op die pennen, wat minder sporen achterliet (afb. 16). Het vondstenmateriaal van het Bisdomplein toont aan dat in een nabijgelegen bedrijf beide technieken gelijktijdig werden toegepast.

afb. 16: Doorsnede van een koker met het gestapelde schotelgoed, rustend op pennen, gravure, uit de Encyclopédie van Denis Diderot en Jean d'Alembert, midden 18de eeuw (Stad Gent, Stadsarchief)

De in de kuil aangetroffen archeologische vondsten zijn te koppelen aan de manufactuur van Hollands porselein (majolica en faïence naar Hollands of Delfts model), die Pieter Stockholm uit Haarlem in 1654 in het voormalige Geraard de Duivelsteen kon oprichten¹². De Stad Gent verleende hem heel wat subsidies en voordelen om deze voor Gent nieuwe industrie op te starten. Dit bedrijf kreeg het moeilijk vanaf 1661, wellicht door de zware concurrentie van Gentenaar Gillis van de Vijver die aan de Tijkstraat (huidige Kortrijksepoortstraat) een tweede dergelijk pottenbakkersbedrijf ontplooidde, eveneens met stadssteun. Daarenboven wilde de Stad Gent het Geraard de Duivelsteen voor andere doeleinden benutten. De dan slabakkende pottenbakkerij van Stockholm sloot definitief de deuren in 1674. De in de kuil gevonden archeologica zijn dus heel precies te dateren tussen 1654 en uiterlijk 1674. De opgravingen geven meteen ook een veel betere informatie over de productie van dit bedrijf dan uit de bestudeerde oude bodemvondsten was af te leiden. De vroeger, bij werken in het Geraard de Duivelsteen gerecupereerde stukken, bevinden zich in de Bijlokecollectie van het Gentse STAM en in het Stedelijke Museum van Kortrijk.

AANPASSINGEN AAN DE BRUG

De opgegraven gebouwsporen en de geschreven documenten geven aan dat de brugconstructie herhaaldelijk werd aangepast. Dit ging onder meer gepaard met ophogingen ten westen van de brug (het huidige Bisdomein) en met het breder uitbouwen van het westelijke bruggenhoofd. Het huisje van de brandwacht verdween en de noordelijke watertrap onderging aanpassingen. Het is niet evident om in een wirwar van materiële sporen en fragmentarische geschreven inlichtingen een duidelijke ontwikkelingslijn te achterhalen. Enkele stappen uit deze evolutie kunnen evenwel al voorzichtiger worden gesuggereerd.

Sinds het begin van de 17de eeuw kwam ook de naam Wijdenaardbrug op, aanvankelijk samen met de oude naam Sint-Jansbrug¹³. Toch is ook de naam

Onze-Lieve-Vrouweplein in geschreven bronnen terug te vinden en dit had te maken met het centraal opgestelde beeldje¹⁴. Wanneer dit er voor het eerst geplaatst werd, is nog niet duidelijk. In 1637 is het beeld in elk geval onderwerp van een aantal werken. De sokkel zou gedecoreerd zijn met marmeren medaillons van beeldhouwer Jacques Cockx. Een andere bekende kunstenaar, Nicolaas de Liemaecker alias Roose stond in voor het herschilderen¹⁵.

De brug onderging diverse herstelwerken. Bovendien timmerde Pieter van der Gracht, meester-timmerman van de stad Gent, in 1676 een *hauten casse met twee planquieren om aen Sente Jans brugghe ... tot het trecken vande plancken*¹⁶. Het betrof dus een spui die toeliet het waterniveau te regelen met het oog op de goede werking van de stadswatermolens aan de Braemgaten (huidige lokalisatie op het François Laurentplein tegen de Brabantdam). Of dit systeem al eerder werd toegepast, is op dit ogenblik niet bekend. Blijkbaar voldeed de oplossing van 1676 niet, want al in juli 1681 deden de schepenen een oproep voor *het maecken ende leveren van een nieuw winthuijs ofte waterschof an St. Jans Brugghe*¹⁷. De minst biedende was Andries Mesprouve die het werk wilde uitvoeren voor 225 pond groot. Dit bedrag kwam de schepenen als overdreven voor omdat de begroting maar 145 pond 18 schelling 4 groot bedroeg. Met een nieuwe oproep hoopten de vroede vaderen iemand te vinden die het werk wilde uitvoeren voor 170 pond groot, maar tevergeefs. Daarom inviteerden de schepenen meester-timmerman Pauwels Hauwaert om zijn concept uit te leggen van hoe hij het schof aan de brug goedkoper kon vervaardigen. Hij wist hen te overtuigen en zij beslisten de publieke aanbesteding op te schorten en het werk uit de hand toe te vertrouwen aan Hauwaert.

De brug zou in 1734 onder leiding van David 't Kint herbouwd zijn¹⁸. Het moet toen nog steeds een stenen of bakstenen boogbrug met gesloten brugleuningen geweest zijn. In 1753-1754 bleken de bogen van de brug in een dergelijke slechte

toestand dat ze moesten worden heropgebouwd¹⁹. Ze werden minder hoog gereconstrueerd. Bij die werkzaamheden verdween ook het huisje van de brandwacht. Ook in 1774 drongen er zich herstelwerken op. Ze werden in opdracht van de ontvanger van de werken 't Kint uitgevoerd door meester-steenhouwer Judocus Blavier en door meester-metselaar en ticheldekker Jacobus Kerckhove²⁰. In december 1778 en nog eens in 1790 voerde meester-metselaar Judocus Rutsaert metselwerk uit aan de Wijngaardburg²¹. De werken van 1778 waren een onderdeel van een meer omvattende opdracht en waren noodzakelijk door het uitdiepen van de Nederschelde²². De aannemer diende aarde en steengruis meteen te laten wegvoeren naar de Jooremaaie, naar hovingen van particulieren of op andere plaatsen waar hij die kwijt kon.

Een hele reeks bronnen verhalen belangrijke aanpassingswerken in 1812 onder leiding van architect Pierre Jean de Broe en met Corneille Guislain als uitvoerder²³. De bestaande brugleuningen werden afgebroken. Het muurwerk werd vernieuwd met bakstenen van Rupelmonde en nieuwe dekstenen in hardsteen van Ecaussines. Aan het uiteinde plaatste men stootstenen van hetzelfde materiaal. In diezelfde periode werd ook het pleintje aangepakt. Het Onze-Lieve-Vrouwebeeld met de omringende linden, wat een 17de-eeuwse organisatie zou kunnen zijn, werden vervangen door een lantaarnpaal²⁴. Een beeld van het Bisdomplein dat iets ouder is toont een hardstenen pomp met een bekroning, mogelijk het al vermelde Mariabeeld²⁵.

Deze situatie is onder meer te zien op beeldmateriaal uit het begin van de 19de eeuw zoals een tekening van Jean Baptiste de Noter uit 1822²⁶ (afb. 17). Het Kuldershuis, een jongensweeshuis dat in 1620-1623 werd opgetrokken op een gedeelte van het voormalige Geraard de Duivelsteen, sluit aan bij het gewad aan de zuidkant van de brug. Daaruit valt af te leiden dat de Maaseikstraat thans veel breder is dan de straat die zich op het beeldmateriaal aftekent tussen het Kuldershuis en de Sint-

Baafskathedraal met de gebouwen die het oostelijke kerkhof omsloten. Concreet gezien betekent dit dat het Kuldershuis en dus een gedeelte van het Geraard de Duivelsteen zich onder de huidige Maaseikstraat bevinden en thans behoren tot het publieke archeologische patrimonium.

afb. 17: Gezicht op het Bisdomplein van Jean Baptiste de Noter uit 1822: op de voorgrond de Nederschelde en de brug, met aan de noordkant de trapjes naar het water; het weeshuis en de gebouwen langs het kerkhof zijn nog aanwezig (Stad Gent, Stadsarchief)

DE EERSTE 19DE-EEUWSE HERINRICHTING

Bijzonder ingrijpend voor de plek van het Bisdomplein was de oprichting van het Bisschopshuis in 1841-1845 naar ontwerp van Ir. Wolters²⁷. Het bouwhistorische en cartografische onderzoek parallel aan de opgravingen wees uit dat de hoofd-vleugel van het Bisschopshuis op openbaar domein opgetrokken werd en dat de stedelijke ruimte daardoor heel wat verkleinde. De rooilijn van het voormalige kerkhof en de bijbehorende bebouwing moet zowat te lokaliseren zijn ter hoogte van de achtergevel van het Bisschopshuis. De gebruikelijke naam van het Bisdomplein was toen het Sint-Baafspeintje (1840) en *la plaine de St. Bavon* (1844).

De oprichting van het bisschopshuis vormde wellicht de aanleiding voor een reeks aanpassingen waarvan sporen bij de opgravingen aan het licht kwamen. Een aantal ophogingen en mogelijk een relict van een kasseiweg kunnen bij die herinrichting behoord hebben. De boogbrug werd vervangen door een ho-

rizontale brug met metalen brugleuning. De opvullingslagen die een tegengesteld verloop kennen aan de oorspronkelijke topografie hebben waarschijnlijk met deze brugwijzigingen en dus met een reëlfwijziging van de stedelijke ruimte te maken. De brugleuning werd doorgetrokken op de westelijke kaaimuur tot aan de versmalde trap, wat onder meer nog op een archiefphoto uit de Stedelijke Commissie voor Monumenten en Stadsgezichten²⁸ te zien is (afb. 18). De wijzigingen aan de watertrap (spoor S46) werden eveneens archeologisch vastgesteld.

afb. 18: Het Bisdomplein tussen 1845 en 1890 met links het weeshuis en centraal het bisschopshuis, vooraan de brug, kaaimuur S47 en een smalle trap in het verlengde van de Hoofdkerkstraat; de bebouwing langs deze straat kwam tot vlak aan het water en verdween bij de aanleg van de Bisdomkaai in 1887-1890 (Stad Gent, Stadsarchief)

DE BOUWWERKEN IN 1887-1890

Een hele reeks sporen die bij de opgravingen aan het licht kwamen, onder meer muurresten in donkerrode, hard gebakken baksteen, hebben te maken met ingrijpende werkzaamheden die tussen 1897 en 1890 werden uitgevoerd. De kaaimuren langs beiden zijden van de Reep werden vernieuwd. De kaaimuur, geïdentificeerd als spoor S6, hoort bij deze bouwfase. Dit geschiedde met bakstenen van 18 x 8 x 5 cm. Op de westelijke oever werd de Bisdomkaai aangelegd. Daarvoor verdwenen de achterhuizen van een hele reeks huizen die ho-

ger op de helling van de Zandberg lagen (b.v. met voorgevel aan de Nederkwaadham). Er kwam een bredere brug op metalen liggers naar een ontwerp van Emile Braun, de toenmalige stadsarchitect, gedateerd van 9 december 1884 en goedgekeurd in de gemeenteraad op 26 januari 1885²⁹. De werken werden goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 14 maart 1887³⁰. De hardstenen steunen van die liggers werden in de westelijke kaaimuur in situ vastgesteld. Het gewad ten zuiden van de brug werd opgevuld. De horizontale brug met middenpijler had stenen brugleuningen en was bekroond met bronzen kandelabers (afb. 19).

Oude bodemvondsten

In *La Flandre libérale* van 1884 verscheen een bijdrage op basis van notities van Hermann Van Duyse, voorheen hoofdredacteur bij de *Journal de Gand* en op dat ogenblik directeur van het *Musée d'Archéologie* in Gent³¹. Het archeologische museum had recentelijk enkele objecten verworven die afkomstig waren van baggerwerken in de Norderschelde nabij de Reep. De verwachtingen van de Gentse oudheidkundigen stonden hooggespannen omdat zij hoopten wapens, keukengerei, aardewerk, brons en nog veel meer te ontdekken. Het ging immers om 'één van de oudst bewoonde plekken in Gent'. De ontgoocheling was groot toen bleek dat er weinig objecten werden aangetroffen. Er werd geopperd dat er weinig interessants aan het licht kwam. Van Duyse noteerde wel twee objecten, die in het museum werden gedeponeerd. Het krantenverhaal biedt een typische illustratie van hoe lange tijd met het archeologische mobiele patrimonium werd omgegaan. Er werden geen precieze vondstomstandigheden, stratigrafie of andere precieze locatie geregistreerd. Alleen de in het oog springende luxeobjecten werden gerecupereerd en kregen een museale betekenis. In se geven dit relaas en deze vondsten geen bijdrage tot de kennis van de plek, zijn geschiedenis of de leefwereld van de mensen die er in vroegere tijden geleefd hebben of er activiteiten hadden³².

afb. 19: De brug tussen het Bisdomplein en de Reep in de 20ste eeuw, gezien vanuit het zuidoosten (Stad Gent, Stadsarchief)

Een ander krantenknipsel van 1884, geschreven op basis van een artikel in *La Flandre libérale*, beschrijft andere vondsten uit de roodachtige zandlagen op de bodem van de Schelde nabij het Geraard de Duivelsteen. Er kwamen karrenvrachten dierenbeenderen van allerlei soorten te voorschijn, evenals talloze paardenschedels. Men vond er ook vrij veel scherven van aardewerk en rivierschelpen. Wellicht werd hier niets van gerecupereerd voor verder archeologisch onderzoek.

HET DEMPEN EN TERUG OPENEN VAN DE REEP

De oude loop van de Schelde³³ werd tussen de kaaimuren ter hoogte van het Bisdomplein met zand opgevuld. Deze ingreep, die eveneens archeologisch werd vastgesteld, maakte deel uit van een reeks herinrichtingswerken die de Stad Gent in 1960 liet uitvoeren.

En zoals eerder vermeld waren de hier besproken opgravingen op het Bisdomplein onderdeel van het Project Nederschelde dat tot doel heeft de Reep terug open te maken en zo bij te dragen tot de herwaardering van de historische waterloop in deze stad.

- ¹ Zie ook: ACKE, B. & TROMMELMANS, R., *Opgravingsrapport Archeologisch vooronderzoek Bisdomplein – Gent, (Niet gepubliceerd onderzoeksrapport projectarcheologie)*, Gent, 2006; ACKE, B., e.a., *Archeologisch onderzoek in Gent (O.-VI.)*, in: *Archaeologia Mediaevalis Chronique – Kroniek 30*, Brussel, 2007, p. 2-5.
- ² Met dank aan Frank Gelaude.
- ³ De oudst bekende vermeldingen van de plaatsnaam Wijdenaard dateren van het begin van de 14de eeuw. Zie: GYSSELING, M., *Gents vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen e.a., 1954, p. 85 nr. 565; SAG, Nota's Straten, nr. 23, Bisdomplein en Bisdomkaai. Ook in de stadsrekeningen van de jaren 1330 komt die naam herhaaldelijk voor.
- ⁴ LALEMAN, M.C., LIEVOIS, D. & RAVESCHOT, P., *De top van de Zandberg. Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek*, in: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, Gent, 1986, jg. 10 nr. 2, p. 2-60.
- ⁵ BAUTERS, L., LALEMAN, M.C. & STOOPS, G., *Maaseikstraat, Sint-Baafskathedraal*, in: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, Gent, 1998, jg. 22 nr. 4, p. 49-51; BAUTERS, L., LALEMAN, M.C. & STOOPS, G., *Sint-Baafskathedraal, archeologische begeleiding van een funderingsonderzoek*, in: *Monumentenzorg en cultuurpatrimonium. Jaarverslag van de provincie Oost-Vlaanderen 1998*, Gent, 1999, p. 94-96.
- ⁶ Stadsarchief Gent (verder SAG), Nota's Straten, nr. 265, Reep, met verwijzingen naar SAG, Oud Archief (verder OA), Reeks 301, Wettelijke passeringen voor de schepenen van de keure (verder Reeks 301) nr. 25, 1419-1420, f. 53v; SAG, OA, Reeks 301 nr. 28, 1425-1426, f. 17 en f. 69; SAG, OA, Reeks 301 nr. 35, 1438-1439, f. 221; SAG, OA, Reeks 301 nr. 37, 1442-1443, f. 132; SAG, OA, Reeks 301 nr. 46, 1460-1461, f. 90v.
- ⁷ SAG, OA, Reeks 301 nr. 43, 1454-1455, f. 37; DIERICX, C., *Mémoires sur la ville de Gand*, Gand, 1815, dl. 2, p. 324.
- ⁸ SAG, OA, Reeks 400 nr. 44, Stadsrekeningen, 1522-1523, f. 87v.
- ⁹ SAG, OA, Reeks 400 nr. 41, Stadsrekeningen, 1512-1514; achteraan ingebonden blad van rekening 1526-1527.
- ¹⁰ VAN DER MEERSCH, P.C., *Memorieboek der stad Ghendt van 't j. 1301 tot 1793*, Gent, 1854, dl. 2, p. 70 [1527-1528].
- ¹¹ Universiteitsbibliotheek, Gent, Ingelijste Zaken, nr. 343.
- ¹² LALEMAN, M.C., e.a., *Hollands porselein uit Gent*, in: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, Gent, 1996, jg. 20 nr. 3, p. 5-55, in het bijzonder p. 37-47; STOOPS, G., *Aardewerk met tinglazuur, (Erfgoedmemo, nr. 6)*, Gent, 2003; ACKE, B., LALEMAN, M.C. & STOOPS, G., *Mobiliteit van mensen, grondstoffen, technieken en kennis: het Hollandse porselein in het 17de-eeuwse Gent*, in: *Import Export, (Open Monumentendag)*, Gent, 2006, p. 36-45.
- ¹³ De oudst bekende vermelding als Wijdenaardbrug dateert van 1600. Zie SAG, Nota's Straten, nr. 265, Reep, met verwijzing naar Rijksarchief Gent, Fonds Sint-Baafs en Bisdom, Landboek van de kapelanijen van Sint-Baafs, 1600, f. 280. Later kwam ook de naam Wijngaardbrug in gebruik. Die volksetymologische verbastering van Wijdenaardbrug werd zelfs vertaald tot *pont de la Vigne*.
- ¹⁴ SAG, OA, BILLET, J., Politieboek, dl. 2, f. 46: 1661 – Onse Vrouwe plaetse achter sinte Jans kercke tot an de Schelde neffens de watinghe ghelegghen ter zijden de Wijnaerts-brugghe. SAG, Nota's Straten, nr. 23, Bisdomplein en Bisdomkaai.
- ¹⁵ DE POTTER, F., *Gent van den oudsten tyd tot heden*, Gent, 1888, dl. 5, p. 13-14.
- ¹⁶ SAG, OA, Reeks 533 nr. 22, Stedewerken, Bruggen, 1587-1678, documenten over 1676 en 1677.
- ¹⁷ SAG, OA, Reeks 533 nr. 23, Stedewerken, Bruggen, 1679-1736, document 17 juli 1681; SAG, OA, Reeks 533 nr. 24, Stedewerken, Bruggen, 1737-1793, documenten van juli 1681.
- ¹⁸ DE POTTER, F., 1888, dl. 5, p. 15.
- ¹⁹ SAG, OA, Reeks 533 nr. 24, Stedewerken, Bruggen, 1737-1793, documenten van 1753 en 1754.

- ²⁰ SAG, OA, Reeks 533 nr. 24, Stedewerken, Bruggen, 1737-1793, documenten van 1774.
- ²¹ SAG, OA, Reeks 533 nr. 24, Stedewerken, Bruggen, 1737-1793, documenten van 1778 en 1790.
- ²² SAG, OA, Reeks 533 nr. 223, Stedewerken, Rivieren, Nederschelde, aanbestedingskohier van 2 juni 1777, twee versies.
- ²³ SAG, Modern Archief, Reeks G, Stadswerken, bundel 61/4; Rijksarchief Gent, Scheldepartement, nr. 8022.
- ²⁴ DE POTTER, F., 1888, dl. 5, p.12.,
- ²⁵ Gent, Museum voor Schone Kunsten, olieverfschilderij De Noter, 1831.
- ²⁶ SAG, AG L103/2.
- ²⁷ Zie onder meer: Rijksarchief Gent, Archief van de Provincie Oost-Vlaanderen, Gebouwen, 1830-1850, nr. 2566, Bisschoppelijk Paleis. Zie ook: COLLIN, L., VERPOEST, L. & ROBIJNS, L., *Het Gentse Bisschopshuis. Monument van vroege neogotiek*, Gent, 1993; COLLIN, L., *Het bisschoppelijk huis*, in: *De Gentse Portus aan de Reep; Een historische verkenning*, Gent, 2004, p. 39-40.
- ²⁸ SAG, SCMS 0491.
- ²⁹ SAG, Modern Archief, Reeks G, Stadswerken, nr. 1942.
- ³⁰ SAG, Modern Archief, Reeks G, Stadswerken, nr. 1945.
- ³¹ SAG, Nota's Straten, nr. 265, Reep, knipsel uit *La Flandre Libérale*, s.d., Trouvailles.
- ³² Vooreerst was er een ijzeren dagge met een hecht dat gedeeltelijk in hout was vervaardigd. Hoewel het stuk zich in zeer slechte staat bevond, slaagde men erin het gedeeltelijk te ontroesten. Het hecht vertoonde een gegraveerd decor van draken en fabeldieren, en werd in de 14de eeuw gedateerd. Opvallend was een ringetje waaraan een kettinkje was vastgemaakt en zou gediend hebben om de dagge aan een wapenrusting of ruitergordel te vestigen, een detail dat volgens Van Duyse vaker werd afgebeeld op middeleeuwse grafplaten. Hij kende geen wapens met dezelfde kenmerken. Verder werd er nabij het Geraard de Duivelsteen op een aanzienlijke diepte een ander voorwerp opgediept. Het betrof een rond, handgeslagen roodkoperen bekken met een diameter van zowat 29 cm en een hoogte van 6 cm. Het stuk was zwaar toegetakeld en op verscheidene plaatsen doorboord.
- ³³ Voor de Nederschelde, de Bisdomkaai en op de achtergrond ook het Bisdomplein omstreeks 1920; zie: DE KEYSER, E., *De familie Mast van de vrije schippers en de vrije nering van de wijnschroders van Gent*, in: *Ghend-sche Tydinghen*, Gent, 2004, jg. 23 nr. 4, p. 245-254.